

Kalkınma Modellerine Teorik Yaklaşımlar

Ahmet Ali KARACA¹
Bahri ŞAHİN²

Özet

Bu makalede öncelikle kalkınma modellerine ilişkin teorik yaklaşımlara ait en önde gelen yerli ve yabancı kaynaklar belirlenmiştir. Ardından da bu kaynaklarda yer alan çalışmalar incelenmiş ve özellikle güncel tarihli çalışmalarda kalkınma modelleri ilgili olarak ele alınan ana konular ve alt başlıkları üzerinde durulmuştur. Bu makalede ; Öncelikle kalkınmayı açıklayan teorilere değinilmiş ve daha sonra geleneksel ve klasik kalkınma ideolojileri verilmiştir. Bu çalışmada ayrıca Marksist kalkınma ideolojisi ile sosyo-ekonomik kalkınma ideolojilerine ilişkin ayrıntılı bilgiler aktarılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kalkınma Modeli, Kalkınma ideolojisi, Aşama teorisi, Düalizm teorisi, Modern gelişme teorisi, Emperyalizm, Bağımlılık teorileri, Sosyo-ekonomik kalkınma teorisi

Theoretical Approaches to the Development Models

Abstract

In this article, primarily the theoretical approaches to the development models from domestic and foreign literature have been identified. These literatures are then examined and development models especially studies related to the current date are emphasized by considering their main and sub topics. This article first describes the development theories later the evolution of traditional and classical theories of development are addressed. In this study also detailed information about Marxist development ideology and socio-economic development ideologies is given.

Key words: Development Model, Development ideology, Stage theory, the theory of dualism, modern development theory, imperialism, dependency theory, socio-economic development theory

Kalkınmayı Açıklayan Teoriler

Kalkınma kavramını farklı ideolojiler ve bilim adamları değişik şekillerde tanımlamış ve bu konuda ortak bir görüş birliği oluşturulamamıştır. Genelde toplum bilimlerinde, toplumsal yapının iyileştirilmesi anlamına gelen kalkınma, büyüme kavramı ile sıkça birbirlerine karıştırılmaktadır. Büyüme, üretim ve fert başına gelirin artırılması olarak tanımlanmaktadır. Kalkınma ise üretim ve fert başına gelirin artırılması yanında ekonomik ve sosyo-kültürel yapının iyileştirilmesi yönünde değiştirilmesi ve yenileştirilmesi anlamına gelmektedir. Buna bağlı olarak kalkınma teorileri ve

¹ Prof. Dr. Ahmet Ali KARACA İstanbul Aydın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslar arası Ticaret Bölümü Tel: 0 532 247 40 42

² Yrd. Doç. Dr. Bahri ŞAHİN İstanbul Aydın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fak, Muhasebe ve Finans Yönetimi Bölümü Tel: 0 532 247 29 06

politikaları ekonomik etkenler yanında sosyal, kültürel, dini, siyasal, psikolojik ve antropolojik etkenleri de dikkate almaktadır. Bu nedenle; teoriler ve politikalar bir bütünlüğe kavuşturulamadığı için çok çeşitli az gelişmişlik kriterleri ve tanımları ortaya çıkmıştır.

Az gelişmişliğin sebeplerini ve az gelişmişliği aşmak için alınması gereken tedbirleri tartışan teoriler genelde önemli ideolojik içerik taşımaktadır. Bu teoriler geleneksel (klasik) ve Marksist ideolojilerden geliştirilmiştir. Modern kalkınma teorileri (sosyo-ekonomik) olarak adlandırılan üçüncü grup teoriler ise her iki ideolojinin önemli elemanlarını kullanmışlardır. Her teori ve ideoloji farklı tiplere, kriter ve sebep kataloğuna dayandığı için az gelişmişliğin aşılmasında önerilen yöntem de değişiktir. Bu nedenle bir teori, diğer teorilerin kullandığı ana fikir ve yöntemin aynı anda kullanılmasını engellemektedir.

Her bilimsel teori, realite anlayışı olarak kabul edilen, paradigma olarak tanımlanan geçmiş ve birikmiş deneyimler üzerine kurulmuştur. Olayların kendiliğinden ortaya çıkmadığı, belli noktalardan hareketle sistematik bir bilime dönüştürme çabası teorik çalışma anlamına gelmektedir. Her bilim adamı, çevresinin nasıl oluştuğu, sosyal bilimlerde, sosyal-ekonomik sürecin nasıl olduğu konusunda bir fikir sahibidir. Son yıllarda doğa bilimlerinde hızlı bir gelişme ile birlikte doğanın daha fazla kontrol altına alınmasına karşın, sosyal bilimlerde bu süreç toplumun gerisinde kalmıştır. Özellikle sosyal bilimlerde bu alandaki bilimsel tartışmalar kısır kalmaktadır. Ancak bazı zamanlarda belli ilişkiler eski teorilerle tekrar tartışılır konuma gelmektedir. Günümüzde sosyal bilimlerde ortak geleneği olan iki büyük blok karşı karşıyadır. Son yüzyılda birbirinden keskin çizgilerle ayrılan düşünce, geleneksel ve Marksist sosyal bilimler olarak ortaya çıkmıştır. İkisi arasında paradigma, metod, ideoloji ve politik beklenti açısından giderilemeyen zıtlıklar mevcuttur. Her biri kendi metodunu tek uygun bilimsel metod olarak tanımlamaktadır. Aralarındaki en büyük farklılık, paradigmalarından yani dünyaya bakış açısından ortaya çıkmaktadır. Bu da sosyal ve ekonomik ilişkilerle olan bağlantılarından kaynaklanmaktadır.

Harmoni ve denge, geleneksel paradigmanın temel çıkış noktasını oluşturmaktadır. Buna göre mevcut toplum sistemi doğal düzenin bir parçası olarak kabul edilmekte ve bireylerin, grupların, sınıfların ve milletlerin çıkarları arasında belli bir uzlaşma olduğu noktasından hareket etmektedir. Bunun sonucu olarak sosyal ve ekonomik olayların denge üzerine kurulduğu, değişikliklerin ise doğanın kendisinde varolan çok önemsiz bir olgu olduğu kabul edilmektedir.

Marksist paradigma harmoni yerine çatışmayı esas almıştır. Toplumsal güçlerin çelişkiler içinde bulunduğunu ifade etmektedir. Böylece çelişkiler çatışmayı doğuracak ve bu şekilde toplumsal tutuculuğu değiştirmek mümkün olacaktır.

Tartışma konusu çok geniş kapsamlı ve özellikle her teori belli ideolojik akımların uzantısı olduğundan bunların ilişkilerini birbirinden ayırmak suretiyle kalkınma modellerine ışık tutulmak istenmiştir. Kalkınma ve Bölgesel Kalkınmayı geliştirmekte olan ülkelerin temel problemi olarak kabul etmekle birlikte, bölgesel dengesizlik aynı zamanda gelişmiş ülkelerin sorunları olarak da ortaya konmuştur.

Geleneksel veya Klasik Kalkınma İdeolojileri

İdeolojik-psikolojik temele dayalı geleneksel kalkınma teorileri, büyümeyi ön planda tutan klasik kalkınma teorilerine kadar uzanmakta ve çok karmaşık özellik taşımaktadır. Buna göre kalkınma, yoğun işbölümü ve kapital birikimi ile sağlanacak verimliliğin artması sonucu fert başına düşen milli gelirin artırılması olarak kabul edilmektedir. Gelişme sürecinin nasıl olacağı konusuna gelince, geleneksel ekonomistler ikiye ayrılmaktadır. Birinci grup iktisatçılar gelişmenin bütünsel ve sürekli giden bir süreç olduğunu, ikinci grup iktisatçılar ise bir çok aşamaları bulunan sıçramalı bir yapıda olacağını savunmaktadırlar.

Klasiklerin görüşüne göre işbölümü, verimlilik artışı, teknik ilerleme ve kapital birikimi arasında dinamik bağlantı etkileri, toplumu statik bir başlangıç durumundan yeni bir ekonomik açılım durumuna getirecektir. Burada önce tarım, sonra el sanatları ve endüstri ve daha sonrada dış ticaret kapitalleşmek suretiyle işbölümü ortaya çıkar. Artan verimlilik yüksek sermaye oluşumuna ve işbölümüne imkan vermek suretiyle ekonomik genişlemeye ve büyümeye yol açmaktadır. Verimlilik artışı, makinelerin üretimde kullanılması ve teknik ilerlemenin etkisi ile ölçülmektedir.

Say'ın tersine Klasik iktisatçılardan Smith ve Malthus, iş bölümünün sınırlı olacağını düşünmüşlerdir. Talebin öncelikle dış ticaretle artırılacağını fakat sınırsız arttırılamayacağını söylemişlerdir. Klasik ücret teorisine göre, asgari seviyede tutulan ücretlerin talep etkisi ancak kapital yapısı genişlediği, kâr ve buna bağlı olarak kapital birikimi sağlandığında ortaya çıkmaktadır. Kapital yapısının genişlemesi Klasiklere göre üretim ve verim artışına bağlıdır. Bu da makine kullanımı ve teknik ilerleme ile mümkündür. Toplum gelişme potansiyelinin hepsini kullanmış ise tekrar durağan eski statik yapısına gelmektedir. Klasik görüşe göre, gelişmekte olan ülkeler kendi yolunda bulunmamakta ve aynı bugünkü gelişmiş ülkeler gibi benzer yolu yürümektedirler. Fakat henüz nihai sona ulaşmamışlardır.

Klasik Teorinin özelliği, II. Dünya savaşından sonra hızlı bir gelişmenin endüstrileşmiş ülkelerde gözlenmesi, geri kalmış ülkelerin kalkınma problemlerini büyüme teorisi şeklinde geleneksel teorinin merkezi yapmıştır. Kolonilerin bağımsızlık mücadelesini kazanması ve Doğu Bloğu ile olan çekişme ve ideolojilerini yayma girişimleri bu döneme damgasını vurmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra klasik teori içinde hakim olan büyüme teorisi gelişmekte olan ülkelere nakledilmiştir. Farklı yanı ise Neoklasik veya Post-Keynes düşünceye yönelmesinde yatmaktadır. Neoklasik büyüme teorisi Say teorisini kabul etmek suretiyle arz yönünden hareket etmektedir. Genişletilmiş Cobb-Douglas üretim teorisi teknik ilerlemenin de eklenmesi ile büyüme teorisi olarak yorumlanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, milli gelir artışı sadece kapital birikiminden elde edilmemekte, bunun yanında teknik ilerlemeye de dayanmakta ve bu şekilde azalan verimi dengelemektedir (kompanse etmektedir). Bu teoriye göre gelişmekte olan ülkeler iş bölümü, verim artışı, kapital birikiminin minimum düzeyde olduğu ve teknik ilerlemenin kullanılmasının az olduğu, gelişmiş ülke düzeyine ulaşmadığı ülke olarak tanımlanmaktadır.

Buna karşın Post-Keynesyen büyüme teorisi olaya talep ve gelir yönünden bakmakta ve Harrod-Domar tarafından daha da güçlendirilen düşünce Say yasasını kabul etmemektedir. Bu şekilde Keynes sistemini dinamikleştirmeyi denemişlerdir. Teorinin en önemli zayıflığı sermayeyi tek üretim faktörü kabul etmesi ve bu zayıflığı giderememiş olmasıdır. Domar büyümeyi yatırımlara, Harrod ise milli gelire bağlamaktadır. Nüfusun hızlı artması gelişmekte olan ülkelerde durgunluk ve yoksulluğu önlemeyi imkansız kılmakta ve ortaya "Circulus Vitiosus" çıkmaktadır. Günümüzde

gelişmekte olan ülkeler, klasik düşünceye göre özel bir durum göstermektedir. Özellikle bu ülkeler artan işbölümü, verim artışı, teknik ilerleme ve kapital birikimi ile kendini gösteren gelişme aşamalarının gerisinde olup hala orijinal durumda bulunmaktadır. Buna rağmen bu ülkelerin durumu gelişmiş ülkelere göre daha iyimser bir şekilde değerlendirilmektedir. Çünkü bu ülkelerin nihai duruma gelebilmesi için önlerinde çok uzun bir yol vardır. Bu ülkelerin neden çok geç kalkınmaya başladığı sorusuna Smith, ekonomik coğrafya ile ilişkilendirerek kalkınmayı belirleyen faktörlerden ulaşım, nehirlerle ve denizlere yakınlıkla cevap vermektedir. Daha sonraları bu izah Thunen ve özellikle Cottrell tarafından da benimsenmiştir.

Rostow'a göre evrim; geleneksel toplum, kalkışa hazırlık, kalkış, olgunluğa geçiş (ekonomik büyüme) ve kitlesel tüketim toplumu olarak kademeli ortaya çıkmaktadır. Rostow, gelişmekte olan ülkeleri endüstri ülkeleri seviyesine henüz ulaşmamış geçiş (take-off) toplumu olarak tanımlamaktadır. Take-off durumu, kısa zamanda üretim tekniğinde radikal değişime bağlı olarak yatırım oranları ve reel fert başına üretimin (output) arttığı endüstriyel bir devrim olarak kabul edilmektedir. Rostow gelişmenin kademeli ve beş aşamalı bir süreç içinde olacağını savunmaktadır.

Bağımsız temel ekonomi (kendi kendine yeten geleneksel toplum dönemi veya çıkış noktası): Modern bilimin ve teknolojinin olmadığı üretimin sınırlı olduğu dönemdir. Başlangıçta şehir ve köyler arasında hiç bir şekilde iş bölümü yoktur. İçsel ve dışsal ekonomilerin mevcut olmadığı, fert başına düşen gelirin düşük olduğu sadece kendi kendine yeterli tarım ekonomisine dayalı ekonomilerdir.

Köyler ve şehirlerin doğuşu (kalkışa hazırlık veya geçiş dönemi): Kırsal kesimin ihtiyaçlarını gidermeye yönelik taşıma sistemi ve yöresel iş bölümünde tedrici iyileşmeler görülmektedir. Birbirleriyle ticaret yapan bölgesel merkezler olarak köyler ve şehirler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde teknik buluşların tarım ve endüstride kullanılması ile yeni üretim imkanları geliştirilmiştir. Tarım ekonomisi yanında madencilik ve alt yapı alanında gelişme görülmektedir. Bu süreç iç dinamikler yerine dış dinamiklerin önem taşıdığı geleneksel toplumdan modern topluma geçme ilişkisini ortaya çıkarmıştır. Düşünce yapısında önemli değişikliklerin yaşandığı dönem olarak kabul edilmektedir.

Take off dönemi (kalkış aşaması dönemi): Bu dönemde tarımsal üretim çeşitlenmekte ve ihtisaslaşmakta, taşıma yolları bölgeleri birbirlerine bağlamakta ve bu şekilde ekonomik ilişkiler yoğunlaşmaktadır. Ortaya çıkan büyük şehirler üst merkez fonksiyonlarını yerine getirmektedir. İmalat alanında içsel ve dışsal ekonomiler büyük şehirlerin kalabalıklaşmasına yol açmakta ve fert başına düşen gelir artmaktadır. Eski düşüncelerin ve engellerin kaldırıldığı, sürekli büyümenin yolunun açıldığı modern teknik, organizasyon ve düşüncenin ekonomiyi hakim olduğu dönemdir.

Endüstrileşme (olgunluğa geçiş dönemi): Toplumun istediğini üretmek için kapasite ve teknolojiye sahip olduğu dönemdir. Karmaşık ve hassas teknolojilerin ortaya çıkması dış ticaret yapısını değiştirmiştir. Endüstrileşme, nüfus artışı ve nispeten toprağın kıtlaşması ile uygun duruma gelmiştir. İlk önce tarımsal ve orman ürünleri ortaya çıkmış sonra bunu tekstil ve giyim sanayisinin büyümesi takip etmiştir. Bu, endüstrilerin çeşitlenmesine bir geçiş teşkil eder. Bu aşamada endüstriyel gelişme ile taşıma sistemi için aglomerasyon avantajları önem taşımaktadır. Kuvvetli bir konsantrasyon ile endüstriyel gelişme şehir bölgelerinde görülmekte, köyden şehirlere göçler büyük şehirlerin oluşmasını ve artmasını sağlamaktadır. Yatırım oranlarının ve yeni teknolojilerin artması endüstrileşmeye eşlik etmektedir. Büyüme oranı nüfus artış oranından fazla olmaktadır.

Elektroteknik, makine imalatı ve kimya endüstrisi, öncü büyüme branşlarını oluşturmaktadır. Hammadde yakınlarında ağır sanayi merkezleri ortaya çıkmaktadır.

Olgunluk çağı (kitle tüketim toplumu dönemi): Bu son dönemde yukarıda izah edilen süreç devam etmektedir. Yüksek bir hayat seviyesi, tüketim malları üretimi ve hizmetler sektörünün ağırlığı ile kendini göstermektedir. Çok sayıda kalabalık merkezler ortaya çıkmaktadır ve yüksek değerdeki tüketim malları üretilmektedir. Üçüncü sektörün (hizmetler) önemi artmakta, yani üçüncü sektörün mallarına talep artmaktadır. Yerleşim yapısının adem-i merkeziyetçi gelişmesi, orta ve büyük şehirlerin farklı şekilde gelişmesini ve küçük yerleşim yerleri ile sıkı bir ilişkide bulunmasına yol açmaktadır. Yerleşim yerlerinin değişimi ekonomik gelişmenin büyüklüğü ile ilişkilidir. Modern tekniğin genişlediği, sosyal refah devleti ve güvenliğin sağlandığı bu dönem aynı zamanda teknik olgunluk dönemini ifade etmektedir.

Aşama teorisi; orta ve uzun vadeli yapısal gelişme politikası metotları için uygun görünmektedir. Fakat yerleşim sisteminin gelişmesi veya her bir gelişme döneminin gidişi yukarıda sıralandığı gibi zorunlu olmamaktadır. Zira ABD' de Avrupa'daki gibi aşamalı bir gelişme olmadığı ve her bir aşamanın atlandığı söylenmekte ve North'un ekonomik baz teorisine dayanmaktadır.

Düalizm Teorisi de geleneksel ekonominin bir tezahür şeklidir. Ekonomik düalizmden, büyüme sürecinde aynı mal ve hizmet için sektörel ve bölgesel düzeyde birbirinden farklı fiyatın ödenmesi anlaşılmaktadır. (Yapısal, teknolojik, sosyolojik ve bölgesel düalizm). Yapısal düalizm az gelişmiş ülkelerin genel özelliğidir. Bir yanda ileri teknoloji ve bankacılık düzeni, modern organizasyon ve yönetim yapısı ile geri kalmışlığın tipik göstergesi olan aile ekonomisi, geri teknoloji ve geleneksel yönetim yapısı karşı karşıya bulunmaktadır. Teknoloji alanında da benzer yapı gözlenmektedir. İleri teknoloji ile geleneksel ve ilkel teknoloji yan yana bulunmaktadır. Sosyolojik olarak, bir yanda modern ve iyi yetişmiş, bilgili, görgülü, iyi eğitilmiş, yabancı dil bilen, tekniği ve bilgiyi iyi kullanan insanlarla kırsal kesimin bütün özelliklerini taşıyan, geleneksel yapıyı sürdüren eğitimsiz, bilgisiz, görgüsüz ve gecekonduda yaşayanlar bulunmaktadır. Bölgeler açısından bakıldığında, sanayileşmiş, gelir düzeyi yüksek yörelerle geri kalmış, altyapısı eksik sanayi ve ticareti gelişmemiş bölgeler yan yana bulunmaktadır. Kapitalizm öncesi geleneksel tarım sektörü ve toplum yapısı çok gelişmiş kapitalist sektörle karşı karşıya bulunmaktadır. Birinci durumdakiler kendi geçimini ve yaşamını sağlamakla sınırlı iken, ikinci durumdakiler endüstriyel ücret ilişkisine hakim olmakta, yurtdışı için üretim yapmakta ve dünya ekonomisine entegre olmaktadır.

Düalizm teorisyenleri arasında gelişmenin nasıl olacağı konusunda herhangi bir ortak görüş bulunmamaktadır. Lewis'e göre gelişmekte olan ülkelerde sınırsız işgücü arzı bulunmaktadır. Üretimin artırılmasının sınırı işgücü yerine kapital kıtlığına bağlanmaktadır. Kapital yetersizliğinden dolayı üretimi artırmak mümkün olamamakla birlikte, düalizm tanımının sahibi Boeke düalizmin aşılabileceğini mümkün görmemektedir. Lewis geleneksel teoriye daha yakın birisi olarak modern sektörlerin gelişmesi ile farklılıkların veya düalizmin ortadan kalkacağını savunmaktadır. Sosyo-kültürel teori çerçevesinde Doğu ve Batı dünyasında ihtiyaçların yapısı farklı iki dünya ortaya çıkarmıştır.

Modern gelişme teorileri şeklinde adlandırılanlar genelde bir çok görüşlerin karması şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu durum Myint'de hem geleneksel hem de Marksist teorileri çalışmalarına dahil ettiği açık bir şekilde görülmektedir. Modern teoriler ağırlığı, uluslararası ticaretin dikkate alınmasına, uygun teknolojilerin seçimine veya büyümenin sektörel dağılımına vermişlerdir. Serbest ticaret veya korumacılık, dünya ile bütünleşmek veya kapalı ekonomi, dengeli veya

dengelessiz kalkınma, enflasyon veya fiyat istikrarı ve kalkınmanın yatırım kriterleri modellerinin hangisinin daha yararlı olacağı üzerinde durmuştur.

Marksist Kalkınma İdeolojisi

Marks'a göre toplumsal gelişme, üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasında tez, antitez ve sentez olarak açıklanan gerçeğin yapısı veya kendisi diye tanımlanan diyalektik (çelişkili) ve antagonist (kavgacı) ilişkilere dayanmaktadır. Toplum; tarihsel süreç içerisinde köleci toplumdan, feodal toplum üzerinden kapitalist topluma ve sonra da sınıfsız komünist topluma gelişmektedir. Marksist kalkınma ideolojisi, sınıflı toplumun yol açtığı kavganın ortadan kaldırılması ile sosyo-ekonomik gelişmenin en üst düzeye ulaşacağını savunmaktadır. Gelişme sermaye birikimi ile açıklanmaktadır. Başlangıç durumunda sermaye birikimi dış ticaret yoluyla kolonilere uzanmış, yağma, köleleştirme, talan ve katliam sermaye birikiminde önemli rol oynamıştır. Ele geçirilen ganimet ana ülkeye (Avrupa) akmış dolayısıyla Avrupa'da sermaye birikimi sürecini güçlendirmiştir. Marks'ın kolonicilik ve az gelişmiş ülke ile ilgili düşüncesi, modern emperyalizm ve bağımlılık ideolojilerin çıkış noktalarını oluşturmuştur. Halbuki eski Marksistlerin bir kısmı o zamanki büyük güçlerin yayılmacı politikasını başka ve çok farklı bir bakış açısından ele almışlardır.

Kapitalist toplum çağının analizi, toplumun sınıflı ve kavgacı yapısının ortaya çıkarılması Marks'ta ideolojinin merkezini oluşturmaktadır. Marks Kapital kitabının en iyi bölümünü oluşturan artı değer teorisiyle Smith'in bütün bağımsız sabit sistemleri yerine bağımlı değişkenleri ikame etmek suretiyle mükemmel bir iç dinamik ortaya koymuştur. Sermaye birikiminin genel kanunlarının ortaya konulduğu gelişme süreci, Smith'te olduğu gibi halkın iç dinamiği, kapital birikimi ve teknik ilerlemeye oturtulmaktadır. Ancak Marks'ta nüfus, sermaye birikimi ve teknik ilerleme genel sisteme bağımlı faktörler olarak ele alınmaktadır.

Marksist üretim güçleri kavramı bir yandan klasik kapital kavramı ve diğer yandan da neoklasik teknik ilerleme kavramı ile örtüşmektedir. İnsan ilk yaşamından itibaren verimliliği artırmak için insan gücü, alet, edevat, makine, evcil hayvanları kullanmış ve nihayet iş bölümü ile verimlilik daha da artırılmış ve böylece üretim gücü olarak ortaya çıkmıştır. Marks'a göre, üretim sürecinin şartlarındaki değişim, sermaye birikimi sürecinden dolayı (akkumulasyon) mutlak nüfus artışından bağımsız olarak işgücünün sürekli işsiz kalmasına yol açmaktadır. Bu durum endüstriyel hazır bir yedek ordu oluşturmak suretiyle ücretleri ancak asgari geçimi sağlayan minimum seviyede tutmaktadır.

Marks'a göre kapital birikimi kapitalistin yatırım artışına değil, kapitalistin üretim biçimine bağlanmaktadır. Kapital sahipleri sermayelerini devamlı artırmaya ve onu korumaya zorlanmaktadır. Kârlar klasiklerde olduğu gibi iki nedenle sınırlanmaktadır. Birincisi Smith'in söylediği diğer kapitalistlerin rekabet baskısı, ikincisi ise Ricardo'da ifadesini bulan artan ücretlerdir. Kapitalin organik birleşimi artarsa (veya diğer bir ifade ile kapitali ikame eden teknik ilerlemenin artması) kârlar ve buna bağlı olarak sermaye birikim süreci ve gelişme muhafaza edilebilmektedir.

Yeni klasiklerde olduğu gibi Marks'ta da teknik ilerleme tek dinamik güç olarak kabul edilmektedir. Teknik ilerleme bir yandan işi tehdit ettiği ve diğer yandan kapital yoğun olduğundan ekonomik büyümenin periyodik olarak dalgalanmasına yol açmaktadır. Otonom yatırımların

ekonomik genişleme için devreye sokulması halinde iş gücü rezervinin tükenmesi ile ücretler artmaktadır. İşgücü rezervlerinin tükenmesi ve ücretlerin artması ile kârlar düşmekte ve sermayenin üretim fazlası ortaya çıkmaktadır. Böylece yatırım fazlası sorunu nedeniyle kapitalistler arasında birbirlerini yok etmelerine yol açan rekabet savaşı başlamaktadır. Diğer yandan gerçek yeni teknik buluşlar sürece girerse iş gücünü açığa çıkardığından (ikame etkisi) ücretler asgari seviyeye düşmekte ve buda (eksik talep) tüketim düşüşleri sorununa yol açmaktadır. Marks'a göre böyle krizlerden etkilenmeyen işletmeler (ayakta kalan) kapitalistlerle geniş halk kitleleri arasındaki çelişkileri keskinleştirmekte ve krizden krize götürmektedir. Krizden kurtulmanın yolu sosyalizmden geçer. Kapitalizmde toplumsal üretim kendiliğinden ortaya çıkmasına rağmen, bu serbest oluşum kapitalizmi takip eden sosyalizmde bilinçli düzenlemeye dönüştürülerek sürekli krizin üstesinden gelineceği vurgulanmaktadır.

Gelişmemiş ülkelerle ilgili olarak Kapital kitabında sadece küçük bir bölüm ve bazı noktalara değinmeler dışında fazla bir şey bulunmamaktadır. Marks, idealist olarak gördüğü endüstriyel gelişmiş ülkelerin az gelişmiş ülkelere gelecekleri için bir örnek oluşturduğunu kabul etmemekte ve her ülkenin farklı olduğunu söylemektedir. Ülkelerin farklı dönemlerde değişik yollardan ve farklı tarihsel süreçlerden geçeceğini savunmaktadır.

Emperyalizm ve bağımlılık teorileri az gelişmişliğin gelişmesini Marks, bağımlılık ve eşit olmayan değişim (ticaret) ile açıklamıştır. Bağımlılık teorisine göre; dünyanın bir bölümünün az gelişmişliği, kapitalist sistemin genişlemesinin sonucu olarak kabul edilmektedir. Geleneksel koloncilik, yabancı sömürgeci beyler yerine yerli işbirlikçi güçlü kesimin ülkeyi ele geçirmesine dönüşmüştür. Uluslararası kapitalizmin yayılması bu şekilde korunmakta ve yerli güçlerin ortak çalışması (işbirliği) ile garanti edilmektedir. Az gelişmiş toplumlarda, ayrıcalıklı gruplar gelişme sürecini de belirlemektedir. Kendi durumları hızlı bir şekilde iyileşirken, ayrıcalıklı olmayan halk kesimlerinin durumları sistematik bir şekilde kötüleşmektedir. Artan uluslararası işbölümü, sömürünün şiddetini artırmaktadır. Birincisi artı değerler hızla çeşitlenen hakim sınıfın tüketiminde kullanılmış, diğer yandan ayrıcalıklı olmayan gruplar eğitim imkanlarından yoksun, işsizlik ve yetersiz beslenme ile yaşamaya mahkum edilmişlerdir. Bu da bıkkınlık (resignasyon) ve özellikle o zamanki kolonilerde tespit edilen sosyal-psikolojik bağımlılık kompleksine yol açmıştır. Böylece devam eden sömürünün ve az gelişmişliğin başlangıcı ve sonu diyalektik bir biçimde oluşmuştur. Senghaas'a göre az gelişmişlik otonom ve otosentrik gelişme sayesinde aşılabilir ve bu da uyduların dünya piyasalarından bağımsız olmaları ile mümkündür.

Warren ve Emmanuel tarafından geliştirilen teori; kapital birikimini ön planda tutan Marks ve Lenin'in varsayımlarına dayanmaktadır. Marksist-Leninist kalkınma ideolojisine göre kapital alan ülkede kapitalizm gelişmektedir. Emmanuele göre kapital gelişmekte olan ülke yerine, istikrar, güven ve alt yapının iyi olduğu endüstri ülkelerine akmaktadır. Emmanuel burada Myrdal ile aynı görüşü paylaşarak, güçlerin serbest hareketinin veya serbest piyasanın gelişmekte olan ülkeleri daima dezavantajlı duruma getirdiğini savunmuştur.

Sosyo-Ekonomik kalkınma teorileri

Kültürel açık ideolojisi, gelişme sürecinin kültürel determinantları ile uğraşmaktadır. Farklı çevre koşulları nedeniyle farklı kültürler ortaya çıkmaktadır. Kültür ve çevre birbirlerini karşılıklı ve aynı anda daha sonraki gelişmeleri etkilemektedir. Enerji tüketimi yeniden üretim sürecinde en belirleyici faktör olarak görülmektedir. Enerjinin kontrol altına alındığı yerlerde yüksek kültür aşamasına geçilmiştir. Bu teorik esas araştırmanın ana konusunu oluşturmaktadır.

Geleneksel ve Marksist ideolojiler, gelişme sürecinin kültürel belirleyicilerini geliştirmekte olan ülke tartışmalarında açık ve kapalı olarak bir tarafa bırakmıştır. Cottrell'in yaptığı araştırmaya göre, son 25.000 yıldan beri gen miktarının homojen türü hiç değişmediği halde değişen şey insanların kültürüdür. Tylor'un antropolojik anlamda kültürden anladığı; kültür kompleksi bilgi, inanç, sanat, hukuk, ahlak, gelenek, değer yargıları, diğer kabiliyetler ve alışkanlıkları içermektedir. Materyalist açıdan bakıldığında, jeospesifik çevre, insanı ve onun kültürünü belirlemektedir. Zira diyalektik olarak kültür, kültürü ve kültürde tekrar çevreyi etkilemekte ve şekillendirmekte olduğundan bu ilişki sadece ontoloji açısından dikkate alınmalıdır.

Farklı çevre şartları ve insan zekasının geniş düşünsel alanı nedeniyle, insan başarısının kültürel çeşitliliğin değişik bölgelerde ortaya çıktığını göstermektedir. Tekno-ekonomik yeniden üretim sürecinde insan, bireysel olarak ve sosyal grup olarak asgari geçimini temin edegelmiştir. Levi-Strauss'a göre, çok az bir istisna ile her kültür çevresi hala neolitik devrimin önemli buluşları olan bitkisel üretim, hayvancılık, çanak çömlek ve dokuma ile kendini gösteren bu medeniyet tekniği 8000 ile 10.000 yıldan beri sadece mükemmelleştirilmiştir.

Akla gelen soru, her kültür çevresi arasındaki yeniden üretim farkı nerede ortaya çıkmış ve günümüzde mevcut olan üretim seviyesi farklılığı nasıl bu duruma gelmiştir. Bazı düşünürlere göre enerji kullanımı, özellikle enerji kazanımının etkinliği ve şekli yeniden üretim sürecinin belirleyici faktörü olarak kabul edilmektedir. Bilgi ve sosyal-kültürel çabalar, daha fazla enerjiyi insanlığın kontrolüne almak için yeni teknolojileri bulmaya yöneliktir. Bu şekilde kültür yüksek bir coğrafik mobilite sağlamak yanında diğer insanlar veya organizmalarla yeniden enerji üretimi için rekabet savaşında açık bir avantaj sağlamaktadır. Buna bağlı olarak, batı ülkeleri yüksek enerji kültürü alanında özellikle endüstri devriminden beri teknik ilerlemede ve kolonial-empyralist genişlemede önde gitmişlerdir. Batının bu tekno-ekonomik ve politik sisteminin üstünlüğü dolayısı ile batı kültürü ve yeniden üretim tarzı misyoner bir beceri ile diğer kültür çevrelerine taşınmıştır.

Darvin evrim teorisinde de kültürün aktarılmasının mümkün olduğunu ifade etmiştir. Bu doğrultuda modern antropolojilerin kurucuları çeşitli kültürleri toplam evrimin basamakları olarak dikkate almışlar ve batı kültürünü en üst seviyede göstermişlerdir. Farklılıkları günümüz literatüründe statik ve dinamik toplum veya geleneksel, geçiş ve modern toplum olarak üç kısma ayıranlarda Darwin'in kültür ayırımı geleneğine uymuşlardır. Başarı ve gelişmenin ölçülmesi kriterini kültürel değerler sistemine bağlamış olan Levi-Strauss, bir kültürü diğer kültürün değerleri ile ölçmenin mümkün olmadığını ortaya koymuştur.

Kültür izafiyet teorisi sosyal bilimcilere çözülemeyen problem oluşturmuştur. Zira, tartışmalarda; gerçek, kendine özgü, bilimsel, teorik temele dayalı, diğer kültürleri dikkate alan, özellikle kültürleri karşılaştıran araştırmalar eksiktir. Kültürün öncelikli görevi, sosyal yeniden üretim çerçevesinde psikolojik ve sosyal çevre arasında optimal bir ilişki oluşturması ve kurumlarını kurma yönünde, Eskimolar ve Bedevilerde kolayca görüleceği gibi çevrelerine batıdan daha iyi uyum sağlamalarıdır. Yeniden üretim probleminin kültürel faktörlerinin esas noktasını, teknik ilerlemeye bağlı olarak verimliliğin artması oluşturmaktadır. Materyal kullanma, enerji kullanımı, iş organizasyonu ve teknik kullanımına bağlı olan teknik ilerleme, yaratıcı düşünce ve davranışın sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Geri kalmış ülkelerde girişimcilikte, yeniliklerde ve taklitlerde (uygulamada) eksiklik yanında verimlilik başarısı (kabiliyeti) ve isteğinde de eksiklikler mevcuttur. Literatürlerde, çeşitli toplumlarda verimlilik farkının bir dizi faktörleri sıralanmıştır. Bunlar farklı ırklar, coğrafik konum, iklim, kişilik, din, ekonomik şartlar, kültür ve değişime direniş olarak gösterilmektedir. Halbuki ırk farklılığı, coğrafik ve iklim koşullarının farklılığı başarıyı belirleyeceği görüşünün tutarlı olmadığı ortaya konmuştur. Zira yüksek kültürler farklı iklim bölgelerinde ortaya çıkmıştır. Geleneksel teorinin kullandığı ekonomik coğrafya tezine göre; uygun ulaşım durumu (doğal liman, ulaşımı uygun nehirler ve geçiş noktaları) şehirleşme, iletişim ve mobiliteyi teşvik etmekte fakat tek başına kalkınmanın belirleyici faktörü olmamaktadır. Weber, rasyonel davranış ve disiplinin protestan etikle ilişkili olarak kapitalist düşünceyi oluşturduğunu ve ekonomik başarının ancak protestan ülkelerde mümkün olduğunu ifade etmiştir. Zira materyal akkümülyasyonun gelişme sürecinde önemli bir eleman olduğu ve bunun inançla ilgili olduğu, genel etik ve psikolojik değer yargılarının başarı motivasyonunun belirleyicisi olduğunu vurgulamıştır. Bütün bu tezler tek başına geri kalmışlığın nedenlerini açıklayamadığı gibi hiçbir teori tatmin edici çözüm sunamamıştır.

Sosyal ekonomistlerin görüşlerine göre, ülkeler merkez (metropol) ve uydu (satalit) olarak ikiye ayrılır. Merkezler dünya pazarlarında etkin ve yaptırımcı olarak üstünlük sağlayarak az gelişmiş yöreleri bağımlılık altında tutarlar. Ekonomik serbestliğin (serbest piyasa) ekonomik gelişmeyi teşvik etmesine tezat oluşturmaktadır. Serbest piyasanın zengin ülkeleri daha da zengin, fakirleri de daha da fakir yapma eğilimi vardır. Bu konuda en önemli açıklama Myrdal ve Prebisch tarafından yapılmıştır.

Myrdal 1958 yılında yazdığı bir yazıda, geri kalmış ülkelerde gelişmeyi zorlaştırıcı faktörlerin sirküler (döngüsel)-kümülatif (birbirlerine bağlı) bir süreç olduğunu vurgulamıştır. Bunun anlamı; geri kalmış ülkelerin gelişmesini engelleyen mevcut olumsuz sosyal ve ekonomik faktörler, aynı zamanda gelecekteki olumsuz gelişmelerin de sebebidir. Yani kısır döngüye yol açmaktadır. Bu sebepler birbirlerini döngüsel olarak kuvvetlendirerek etkilemekte ve serbest ticaretle daha da kuvvetlenmekte ve gelişmekte olan ülkelerde kümülatif bir sürece dönüşerek aşağıya doğru (kötüye) gidişi hızlandırmaktadır. Halbuki çıkış noktası yani başlangıçta iyi durumda olan gelişmiş ülkelerde ise bu süreç pozitif istikamette olmaktadır (yukarıya doğru). Böylece *Circulus Vitousus* (fakirliğin kısır döngüsü) ortaya çıkmaktadır.

Bu konu ilk defa Winslow tarafından sağlık sisteminin ekonomisi adlı kitapta açıklanmıştır. “Açıktır ki hastalık ve fakirlik *Circulus Vitousus*’u oluşturmaktadır. Kadınlar ve erkekler fakir oldukları için hasta olmuşlardır. Bunlar daha da fakirleşmişler, çünkü hastadırlar, daha da hasta olmuşlardır, çünkü çok fakirdirler.” Gerçi Myrdal ticaret yoluyla merkezlerden uyduları etkileyen belli pozitif genişleme etkisini (spread effects) kabul etmektedir. Bu da mevcut teknik ilerlemenin aktarılması suretiyle bazı dinamik etkileri ortaya çıkarmaktadır fakat bunun toplam etkisi sıfır olmaktadır. Çünkü bu etkiler kontra etkilerle (back-wash effects) etkisiz hale gelmekte ve bazen de bu dinamik etkilerin üzerine çıkmaktadır. Myrdal bu karşı etkileri ekonomik düzeyin başlangıçta ülkenin ihtiyaç duyduğu güçlerin farklı olmasına bağlamaktadır. Sermaye, müteşebbis sınıf ve işgücü göçünün gelişmiş bölgelere yönelmesi, serbest piyasa veya dünya pazarlarına açılmanın da etkisi ile de bu gelişmiş yöreleri daha da avantajlı duruma getirmektedir. Çünkü yatırımcılar ve işverenler kendilerini mutlak üstünlük avantajına göre yönlendirmekte (göreceli üstünlük yerine), fakat yatırımlar ve ithalat, ekonomik çıkara ve yanlış yönlendirmeye göre teşvik edilmekte olduğundan kısa vadeli değil de uzun vadeli sosyo-ekonomik yanlışlar ortaya çıkmakta ve kontra etkiyi oluşturmaktadır.

Myrdal'a göre mukayeseli üstünlük teorisi dengesizlik durumunda bulunan, gelişmekte olan ülke ekonomisine uygulanamaz; çünkü pozitif etkiler de negatif etkiler gibi ekonomik sürecin hem sebebi hem de sonucudur ve fiyatlar ve maliyetler kaynakların gerçek kıtlığını ve üretim faktörlerinin alternatif maliyetlerini yansıtmamaktadır. Fiyat mekanizması üretim faktörlerinin optimal kullanımını garanti edememiştir. Serbest ticaret gelişmeyi engelleyen faktörleri kuvvetlendirerek etkilemekte ve böylece gelişmekte olan ülkelerle gelişmiş endüstri ülkeleri arasındaki refah farkını hem bölgesel bazda hem de uluslararası alanda daha da artırmaktadır.

Prebisch gelişmekte olan ülkeler konusunda Myrdal kadar kötümser olmamasına karşın, uluslararası ticaret söz konusu olduğunda mevcut şartlar altında bu ticaretten, endüstri ülkeleri gelişmekte olan ülkelere daha çok kârlı çıkmaktadır. Bunun nedenini (mevcut eşitsizliğin) Prebisch, gelişmekte olan ülkelerin devamlı kötüleşen dış ticaret hadlerine (terms of trade) bağlamaktadır. Prebisch istatistiksel verilere dayandırdığı araştırmasında (Latin Amerika'yı örnek almıştır) ödemeler hadlerinin birincil malların (gıda ve hammadde) aleyhine, fakat endüstri mallarının lehine geliştiğini ispat etmiştir. Gelişmekte olan ülkeler ağırlıklı olarak birincil mallar üretmekte ve ihraç etmektedir. Buna karşın gelişmiş ülkeler genelde mamul ve yarı mamul sanayi ürünleri üretmekte ve ihraç etmektedir. Buradan hareketle Prebisch tezini şöyle ifade etmektedir: Gelişmekte olan ülkeler dış ticaret hadleri değişmelerinden dolayı büyük ve devamlı artan refah kaybına uğramaktadır. Merkez diye adlandırdığı endüstri ülkeleri ise, uydu (periferi) olarak adlandırdığı gelişmekte olan ülkelere devamlı düşen fiyatlarla birincil mallar ithal etmekte fakat bu mallar karşılığı gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelere ithal ettiği sanayi ürünlerine devamlı yüksek fiyat ödemek zorunda kalmaktadır. Bu şekilde gelişmekte olan ülkelerin satın alma gücü düşmekte, ödemeler bilançosu devamlı açık vermekte ve böylece ithalat kapasitesinin düşmesine de neden olmaktadır.

Prebisch ödemeler hadlerindeki bu gelişmenin nedenini her iki mal grubunda (birincil ve endüstri malları) farklı arz ve talep esnekliği ile teknik ilerlemenin farklı gerçekleşmesine bağlamaktadır. Hem arz ve talebin fiyat esnekliği hem de gelir esnekliği birincil mallarda sanayi mallarından daha düşüktür.

Bu karşıt (zıt) ilişki, ülkelerin ekonomik gelişmesinde gerekli olan mal ve kaynak donanımlarının farklı olmasından ileri gelmektedir. Hammadde ve gıda maddeleri üretiminde merkezlere karşı mukayeseli üstünlüğü olan uydu ülkeler, ihracatında esnek olmayan gelir ve talep yapısına çarpılmaktadır. Bu esneklik, hammaddenin ikame edilmesi ve gıda maddelerinde artan doyum nedeni ile daha da esnek olmayan bir durum oluşturmaktadır. Diğer yandan, gelişmekte olan ülkelere talep artışlarındaki küçük değişimler fiyat dalgalanmalarına neden olmakta ve dolayısıyla talep düşüşlerinde büyük gelir kayıpları olmasına karşın, talep artışlarında büyük kazançlar elde edilememektedir. Endüstri merkezlerinde ise ekonomik ilerlemenin sayesinde uydu ülkelerin ithalata muhtaç olduğu mamul ve yarı mamul endüstri ürünleri tekel durumundadır. Burada çok sayıda birincil mal ihracatçısı ile az sayıda endüstri ürünleri ihracatçısı karşı karşıyadır ve endüstri sektöründe fiyat katılığına yol açmaktadır. Prebisch bir başka yerde, endüstri ülkelerinde ücret-fiyat yapısındaki katılık fiyat artışlarına neden olmakta ve böylece müteşebbislerde ve ücretlilerde gelir artışları sağladığına işaret etmektedir. Birincil mallarda talep yönündeki düşük fiyat esnekliği, uydulardaki ticari kazançları devamlı olarak merkezlerin altında tutmaktadır.

Diğer taraftan, arz yönünden bakıldığında, esneklik teknik ilerlemenin gerçekleştirilmesine bağlıdır. Endüstri ülkelerinde teknik ilerlemede yüksek büyüme oranı tipik bir durumdur. Düşen maliyetler artan reel gelirle ödüllendirilmektedir. Teknik ilerlemenin maliyet düşürücü etkisi endüstri ülkelerinde bütün branşlara yayılmakta; buna karşılık gelişmekte olan ülkelerde verimlilik artışının nispeten düşük olması, üretim faktörlerindeki gelir artışlarının da düşük olmasına neden olmaktadır. Olası verimlilik artışı ile gelir artışı bazı işbirlikçi ihracat sektörü ile sınırlı kalmakta ve diğer sektörlerde hiç hissedilmemektedir. Rekabet nedeni ile ortaya çıkan fiyat düşüşleri sadece ihracat alanlarına yansımaktadır. Diğer ekonomik alanlar bundan hiç yararlanmamaktadır. Bu durumda endüstri ülkeleri gelişmekte olan ülkelere ucuz ithalata büyük yarar sağlamak ve gelişmekte olan ülkelerin ihracat sektöründe ortaya çıkan fiyat düşüşleri ile bu ülkelere artı değerler endüstri ülkelerine transfer edilmektedir.

Prebisch az gelişmiş ülkelerde, bazı gelişmiş ihracat sektöründe ortaya çıkan verimlilik artışının yerli işbirlikçi kanalıyla dışarıya transfer edildiğini ve ülkenin yoksullaştırıldığını iddia etmekte ve Myrdal gibi az gelişmişliğin giderilmesinde kamu (devlet) müdahalesini önermektedir.

Kaynaklar

- Friedman, J.** 1973. "Urbanistaion Planning and National Development", London
- Friedman, J. :A** 1972. "General Theory of Polarized Development", London
- Myrdal, G.** 1974. "Ökonomische Theorie und Unterentwickelte Regionen", Frankfurt Am Main
- Ritter U.P.C.** 1972 "Siedlungstruktur und wirtschaftliche ent wicklung," Berlin
- North, Douglasc.** 1955. "Location Theory and Regional Growth: Journal of Political Economy"
- Andrews, B. R.** 1953. "Mechanics of the urban economic base, and economics,"
- Buttler, F.** 1969. "Entwicklungsstufen in wirtschafts politischere Sicht Band 9", Göttingen
- Büventer, E, Henn, R, Bombach, G .** "Optimales Wachtums"
- Lowe, A.** 1970. "The Capital Theory of economics Growth", New York
- Nurkse, R** 1954. "Problems of Kapitalformation in underdeveloped Countries", Oxford
- Besters, H.** "Meier. M.G: The Problems of limited Economic Development"
- Frank A. G.** 1980. "Abhangige Akkumulation und unterentwiclung ", Frankfurt / M
- Singer, H.W.** 1964. "International Dewelopment: Grow and Change", New York
- Solow: R. H.** "Kontrubution to the Theory of economic Growth"
- Myint, H.** 1958. "The Clabical Theory of international Trade and underdeveloped Countries". EJ
- Rostow W.W.** 1967. "Stadien wirtschaftlichen Wachstums", Göttingen
- Boeke, J.H.** 1953. "Economics and Economicpolicy of Dual Societes" New York
- Lewis, W. A..** "Economic Dewelopment with unlimited Supplies of Labour"
- Dobb, M.** 1973 "Organisierte Kapitalismus fünf Beitrage zur Politischen Ökonomie"

Amin, Samir. 1974. "Zur Theorie von Akkumulation und Entwicklung in der gegenwertige weltgesellschaft" Frankfurt / M

Senghaas, D. 1974. "Peripherer Kapitalismun", Frankfurt

Wogenmann, BA 1980. "Die Entwicklungslander und der internationale Ausausch van Gütern, ideen, Kapital und :Technologie", Dieszenhofen

Myrdel, G. 1974. "Ekonomische Theorie und underentwickelte regionen", Frankfurt / M

Myrdal, G. 1958. "internationale wirtschaftsprobleme und Aussichten", Berlin

Prebisch, R 1968. "Einer neuen, die entwicklungsfördernde Handelspolitisch entgegen", Berlin

Siber, H. 1968. "Die Realan Austaschverhaltmisse Zwischen Endüstrielander und indüstriestaaten", Tübingen.

McCann, Philip, 2001. "Urban and Regional Economics", Oxford University Press,